Küsimused ja vastused

UKP

Vaimne kultuuripärand

Ühinenud Rahvaste Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon

Vaimne kultuuri-pärand

Samba de roda *Brasiilia Bahia osariigis.*

Hiina Xinjiangi piirkonna uiguuride mugaami-traditsioon hõlmab eriilmelisi laule, tantse ja muusikat.

Vaimse kultuuripärandi

Uute tehnoloogiate kasutusele võtmine on elu loomulik osa.

Mis on vaimne kultuuripärand?

Kultuuripärand ei piirdu mälestiste või kunstikollektsioonidega. See hõlmab ka esivanemailt päritud teadmisi, oskusi ja tavasid, mida anname edasi oma lastele. Näiteks suulisi traditsioone, esituskunste, kogukondlikku tegevust, rituaale, pidustusi, looduse ja ilmaruumiga seotud teadmisi ja tavasid või traditsioonilisi käsitööoskusi.

Kuigi selliseid teadmisi, oskusi ja tavasid ei saa käega katsuda, on need ometi oluline osa meie elavast kultuuripärandist. Vaimne kultuuripärand elab – teadmisi ja oskusi kasutades, kombeid ja tavasid järgides loome neid üha uuesti ning need muutuvad koos aja ja oludega. Elav pärand kujundab meie enesetaju ja annab ühtekuuluvustunde oma kultuuriga. Maailm muutub pidevalt ning ajaga kaasas käimine ja uute tehnoloogiate kasutusele võtmine on elu loomulik osa, mis võib aidata vaimsel kultuuripärandil kestma jääda. Kõige olulisem osa vaimse kultuuripärandi loomisel ja edasiandmisel on aga ikkagi inimestel.

Vaimne kultuuripärand elab kogukondades: inimesed loovad, kasutavad ja annavad seda edasi üheskoos. Ühe kogukonna vaimne kultuuripärand võib olla teiste omaga sarnane. Ükskõik, kas see pärineb naaberkülast, mõnest linnast teisel pool maakera või on kohandunud väljarännanute uues elukeskkonnas, igal juhul antakse vaimset pärandit põlvest põlve edasi ning ümbritsev keskkond mõjutab seda.

Teadmine, et teistele kogukondadele on omased ja olulised sarnased teadmised, oskused, kombed või tavad, kasvatab üksteisemõistmist ja vastastikust austust ning tugevdab sotsiaalset sidusust. Teistsuguste kultuuriilmingute tundmaõppimine soodustab ka dialoogi kultuuride vahel.

Ettevalmistused gelede *tseremooniaks, mida peetakse Beninis, Nigeerias ja Togos.*

Malawi, Mosambiigi ja Sambia njandžade rituaalne kombestik gule wamkulu.

Jeemenis kõlavad erinevatel koosviibimistel emotsionaalsed ja sõnamängulised sana-*laulud.*

küsimused ja vastused

Kuidas kaitsta vaimset pärandit?

Vaimne kultuuripärand elab, kuni see on kogukonna jaoks oluline ja vajalik, kuni inimesed seda oma igapäevaelus kasutavad ja põlvest põlve edasi annavad. Mõned vaimse kultuuripärandi ilmingud vajavad toetust, et jääda püsima, kuid vaimset kultuuripärandit ei saa kaitsta samamoodi kui materiaalset kultuuri. Esmatähtis ei ole see, et teadmised, oskused, kombed või tavad säiliksid kindlal kujul – elava pärandi hoidmine liiga jäikades raamides võib selle hoopis lämmatada.

Vaimse kultuuripärandi kaitsmine tähendab teadmiste, oskuste ja tähenduste edasiandmist. Teisisõnu, elava pärandi kaitsmine peaks toetama selle edasiandmist tervikuna, mitte keskenduma vaid üksikilmingutele, nagu mõni tantsusamm, laul, pill või käsitööoskus.

Kõige paremini saavad ja oskavad oma vaimset kultuuripärandit hoida ja kaitsta kogukonnad ise – inimesed, kes seda loovad, kasutavad ja edasi annavad. Sellegipoolest saavad teised neile abiks olla: näiteks aidata kogukonnal oma pärandit talletada ja selle kohta teavet koguda, tutvustada nende kultuuri koolides ja ülikoolides või meedias.

Vaimset kultuuripärandit ei tohiks aga liiga kiivalt kaitsta ega ka iga hinna eest taaselustada. Nagu igal elaval olendil, on tal oma loomulik kulg, mille käigus mõned ilmingud kaovad, mõjutades siiski uute kujunemist. Võib juhtuda, et mõned vaimse kultuuripärandi ilmingud kaotavad kogukonna enda jaoks tähenduse. Nagu konventsioonis märgitud, peab kaitsmine lähtuma sellest, mida kogukonnad peavad oma vaimseks kultuuripärandiks, mis annab neile identiteedi ja järjepidevuse tunde.

Nii sobivate kaitsemeetmete väljatöötamine kui ka rakendamine peab toimuma kogukonna nõusolekul ja osalusel. Mõnel juhul on aga kõrvaliste sekkumine lausa ebasoovitav, kuna võib muuta kogukonna silmis tema oma vaimse pärandi väärtust. Igal juhul tuleb austada kogukonna tavasid, mis piiravad juurdepääsu näiteks pühadele või salajastele vaimse kultuuripärandi ilmingutele.

Miks vaimset pärandit kaitsta?

Vaimne kultuuripärand on oluline, kuna see annab meile identiteedi ja järjepidevuse tunde: loob seose mineviku, praeguse hetke ja tuleviku vahel. Eri kogukondade vaimse kultuuripärandi mõistmine aitab hoogustada kultuuridevahelist dialoogi ja õpetab austama erisuguseid elamisviise. Vaimne kultuuripärand on tähtis nii sotsiaalses kui ka majanduslikus plaanis. See suurendab ühiskonna sidusust

Foto © Ministry of Culture and Fine Arts

Kambodža kuninglikku balletti õpitakse maast madalast.

Egiptuse suulise eepose „Al-Sirah Al-Hilaliyyah" esitajad.

Indoneesia nukuteatri wayang*'i nukud valmistatakse käsitsi.*

Aserbaidžaani improvisatsiooniline mugaamimuusika.

Foto © CULTNAT

ja seob iga inimest ühtaegu nii oma kogukonna kui ka ühiskonnaga tervikuna.

Esmane on vaimse kultuuripärandi väärtus kogukonna jaoks – selle liikmed teavad, millised kultuuriilmingud on osa nende pärandist, ja annavad neile tähenduse. Kogukond võib, aga ei pruugi, saada oma vaimsest kultuuripärandist ka majanduslikku kasu. Tulu võivad tuua nii teadmised ja oskused, mida selles kogukonnas edasi antakse, kui ka kultuuriilmingud, mis sünnivad neid teadmisi ja oskusi kasutades. Otsest majanduslikku kasu annab näiteks ravimtaimede ja traditsiooniliste raviviiside kasutamine patentravimite ostmise asemel. Tulu toovad ka käsitöö müümine, tasulised etendused ja kultuuriturism.

Ometi on vaimse kultuuripärandi majanduslik tähendus eelmainitust laiem. Kaudselt on sellel ühiskonna arengus võtmeroll. Ühiskond ei toimi sotsiaalse sidususeta, mille aluseks on muu hulgas vaimne kultuuripärand. Kaaslastega jagatud ja esivanematelt õpitud kombed-tavad, väärtused, teadmised ja oskused loovad ühtekuuluvustunde ja annavad igapäevaelus kindlust. See aitab ka ära hoida või lahendada vastuolusid ja konflikte, mis takistavad ühiskonna arengut.

Kui suur on kaotus, kui iga-aastane kogukondlik rahvapidu, mida külastavad paljud inimesed, tänavu ära jääb? Kas ja kuidas saaks aidata kogukonnal hoida ja edasi anda teadmisi ja oskusi, mis võimaldavad seda pidustust üheskoos korraldada ja seal üles astuda? Kui suur on kaotus, kui lühinägelik, kiirele kasumile suunatud turundusplaan muudab võimatuks traditsioonilise metsakasutuse või maaharimise?

Kui kogukonnad jäävad ilma oma vaimsest kultuuripärandist, kaasneb sellega majanduslik kahju: võib kaduda nii otsene kui ka kaudne majanduslik mõju, millest oli eespool juttu. Kui vaimse kultuuripärandi edasiandmine nõrgeneb või katkeb, võib kogukond kaotada oma eripära, ühtekuuluvustunde ja sisemise tasakaalu. See võib lõppeda marginaliseerumise või isegi kogukonna hääbumisega.

Miks UNESCO?

ÜRO Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon (UNESCO) on ÜRO eriorganisatsioon, mille ülesandeks on aidata kaasa rahu ja julgeoleku tagamisele maailmas, edendades rahvusvahelist koostööd hariduse, teaduse, kultuuri ja kommunikatsiooni valdkonnas. Selleks täidab organisatsioon mitut ülesannet. UNESCO on ideede laboratoorium ja koostöökoda rahvusvaheliste normdokumentide koostamiseks. UNESCO on ka teabevõrgustik, mis aitab oma 195 liikmesriigil ja kaheksal assotsieerunud liikmel arendada institutsioonilist võimekust ning suurendada inimeste teadmisi ja oskusi.

Ainsa ÜRO eriorganisatsioonina kultuuri valdkonnas on UNESCO eesmärk luua maailmas tingimused ühistele väärtustele tuginevaks dialoogiks ning hoogustada rahvusvahelist koostööd. Vaimse kultuuripärandi teemaga on tegeletud juba üle 60 aasta, selle tulemusena võeti 2003. aastal vastu vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon.

Foto © Yoshi Shimizu, www.yoshi-shimizu.com

Foto © UNESCO

Milleks konventsioon?

2003. aastal UNESCO peakonverentsil vastu võetud vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon peegeldab liikmesriikide kauaaegseid jõupingutusi luua vaimse kultuuripärandi kaitsmiseks vajalik õiguslik, haldus- ja finantsraamistik. Konventsioon on siduv mitmepoolne leping, mis kuulub rahvusvahelisse õigusse. Konventsiooniga ühinedes nõustuvad riigid järgima konventsiooni sätteid, täitma sellega kaasnevaid kohustusi ning neile laienevad konventsioonist tulenevad õigused.

Konventsiooni põhieesmärk on kaitsta vaimset kultuuripärandit ja tagada austus selle vastu, suurendada teadlikkust selle tähtsusest ning pakkuda rahvusvahelist koostööd ja abi. Konventsioon keskendub kogukondade rollile oma vaimse kultuuripärandi kaitsmises. Silmas peetakse elavat pärandit, mida enamasti antakse edasi vahetu kogemuse kaudu. Ennekõike pööratakse tähelepanu elava pärandi hoidmiseks ja edasiandmiseks vajalikele tingimustele, mitte niivõrd pärimuslike teadmiste ja oskuste abil loodud kultuuriilmingutele. Ühest kindlast laulust olulisem on selliste laulude laulmise tava püsimajäämine kogukonnas. Oluline on ka juhtida tähelepanu inimeste loovusele, millest sünnib vaimne kultuuripärand ja saab alguse kultuuriline kirevus. Laiem eesmärk on kogukondade ja kogu ühiskonna heaolu kasv, mis loob alused rahulikuks arenguks ja kooseluks.

Kuidas konventsioon toimib?

Konventsioon annab soovitusi, kuidas kaitsta vaimset kultuuripärandit riigi ja rahvusvahelisel tasandil.

Riigi tasandil seab konventsioon eesmärgiks kaitsta riigi territooriumil leiduvat vaimset kultuuripärandit. Muu hulgas tuleb selleks koos kogukondade ja vabaühendustega jõuda selgusele, millised teadmised, oskused, kombed ja tavad on inimestele olulised ning vajavad kaitset. Igas riigis tuleb luua oma vaimse kultuuripärandi nimistu(d) ja neid pidevalt uuendada. Samuti loetleb konventsioon mitmeid võimalusi, kuidas kaitsta vaimset kultuuripärandit ning luua selleks paremad tingimused, kuidas suurendada teadlikkust vaimsest kultuuripärandist, näiteks kasutades ja arendades haridusasutuste võimalusi.

Pruukleit Hiiumaa rahvarõivapitsi mustrites. Foto © Hille Tarto

Foto © Achille Le Pera / UNESCO

Foto © M. Revelard

Foto © Angéline Yegnan / UNESCO

Olgu saan või salvokas – talv valmistab ikka rõõmu. Foto © Kristiina Porila

Rahvusvahelisel tasandil kohtuvad kõik konventsiooniga ühinenud riigid iga kahe aasta järel üldkogul, kus võetakse vastu strateegilised otsused konventsiooni rakendamiseks ning valitakse 24-liikmeline vaimse kultuuripärandi kaitse valitsustevaheline komitee. Komitee kohtub igal aastal, et edendada ja jälgida konventsiooni sihtide saavutamist.

Üks komitee ülesandeid on ette valmistada konventsiooni rakendusjuhised ja esitada need üldkogule kinnitamiseks. Esimesed juhised võeti vastu 2008. aasta juunis, kuid neid täiendatakse ja parandatakse ka edaspidi. Muu hulgas selgitavad rakendusjuhised, kuidas taotleda vaimse kultuuripärandi ilmingute kandmist konventsiooniga loodud nimekirjadesse või rahvusvahelist rahalist abi, kuidas vabaühendused saavad komiteed nõustada ja kogukonnad osaleda konventsiooni rakendamises.

Mida saab riik teha vaimse kultuuripärandi kaitseks?

Vaimse kultuuripärandi kaitsmisel on kõige olulisem roll kogukonnal, kes seda loob, kasutab ja edasi annab. Mõnikord aga ei jätku kogukonnal endal selleks jõudu või vahendeid. Sel juhul saab kogukond oma elava pärandi kaitsmiseks teha koostööd kas riigi, mõne asutuse või organisatsiooniga.

Konventsioon kohustab riike elava pärandi toetamiseks koostama oma territooriumil leiduva vaimse kultuuripärandi nimistu, mida pidevalt ajakohastatakse. Nimistu tutvustab riigis leiduvat vaimset kultuuripärandit, sealhulgas hääbumisohus pärandit, tõmbab sellele tähelepanu ja tekitab huvi. Igal riigil on vaba voli koostada nimistu või nimistud oma äranägemise järgi, kuid seda ei saa ega tohi teha ilma kogukondade osaluseta. Igal juhul peaksid nimistud sisaldama piisavalt põhjalikku teavet, et hõlbustada vaimse pärandi kaitsmist.

Samuti saavad riigid õiguslike, tehniliste, halduslike ja rahaliste abinõudega lihtsustada ligipääsu vaimsele kultuuripärandile, järgides samal ajal juurdepääsu piiravaid tavasid. Vaimse kultuuripärandi dokumenteerimiseks võib luua uusi mäluasutusi või arendada olemasolevaid. Kas teadmiste, oskuste, kommete või tavade

Foto © Anders Ryman

Armeenia oboed duduk'i *mängitakse tavaliselt kahekesi.*

Boliivia Oruro linna karneval.

Elevandiluuranniku tagvana kogukonnas mängitakse lehmanahaga kaetud puujuurest pilli gbofe't.

Binche'i linna karneval Belgias.

Sitsiilia nukuteater opera dei pupi.

Foto © UNESCO / Anahit Minasyan

talletamine võib põhjustada nende tardumise? Sugugi mitte, kui eesmärgiks seatakse pärandi hetkeolukorra kindlakstegemine ja edasine uurimine. Kui mõni kultuuriilming on ohus, peaks jäädvustus kajastama ka seda. Elava pärandi jälgimine võimaldab ohte varakult märgata ja nii saab püüda olukorda parandada.

Riigi ülesanne on hoolitseda ka selle eest, et vaimsesse kultuuripärandisse suhtutaks positiivselt, lugupidavalt ja eelarvamusteta. Sellele aitavad kaasa harivad ja silmaringi laiendavad ettevõtmised, vaimse kultuuripärandi kaitsmise koolitused ja programmid ning toetus teadmiste edasiandmisele kogukonnas traditsioonilisel viisil.

Kuidas juhitakse rahvusvahelisel tasandil tähelepanu vaimsele kultuuripärandile?

Konventsiooni eesmärk on kaitsta sellist vaimset kultuuripärandit, mis on kooskõlas rahvusvaheliste inimõigusi käsitlevate lepingutega, kogukondade vastastikuse austuse ning kestlikkuse põhimõtetega.

Komitee otsustab, milliseid kultuuriilminguid arvata rahvusvahelistesse vaimse kultuuripärandi nimekirjadesse. Taotlusi saavad esitada üksnes konventsiooniga ühinenud riikide valitsused, kuid kogukonnad, kelle vaimse kultuuripärandiga on tegemist, peavad olema sellega igati nõus ning osalema taotluse koostamises.

Komitee otsusega kantakse vaimse kultuuripärandi ilmingud kas kiireloomulist kaitset vajava vaimse kultuuripärandi nimekirja või inimkonna vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja. Neist olulisem on esimene, kuna selle eesmärk on toetada sellise vaimse pärandi kaitsmist, mille elujõulisus on ohus. Esindusnimekiri suurendab teadlikkust vaimsest kultuuripärandist ja selle tähendusest ning ergutab dialoogi, peegeldades nii maailma kultuurilist kirevust ja inimeste loovust.

Vaimse kultuuripärandi ilmingut ei saa korraga kanda nii kiireloomulist kaitset vajava vaimse kultuuripärandi nimekirja kui ka esindusnimekirja, kuna kahe nimekirja eesmärgid ning taotluse esitamise kord ja kriteeriumid on erinevad.

Liikmesriikide ettepanekute alusel peab komitee ka heade kaitsemeetmete registrit. Sinna kogutakse häid näiteid programmidest, projektidest ja tegevustest, mis toetuvad konventsiooni eesmärkidele ja põhimõtetele ning väärivad järgimist ja laiemat tutvustamist.

Nimekirja kandmine ja sellega kaasnev tähelepanu võivad anda laiemat kõlapinda vähemustele ning enesekindlust kogukondadele, kelle vaimse kultuuripärandiga on tegemist. Küll aga tuleb silmas pidada, et järsult kasvanud tähelepanu elavat pärandit ei kahjustaks. Võib juhtuda, et kogukond muudab oma tavasid vastavalt turistide maitsele ning see võib põhjustada lahkhelisid kogukonnas. Ohtlikuks võib saada pärandi surumine kindlatesse raamidesse folkloori etendamise või autentsuse otsingute käigus ning see, kui ei hoolita tavadest, mis piiravad ligipääsu pühale ja salajasele. Kõik see võib tuua kaasa vaimse kultuuripärandi allutamise turureeglitele, nii et sellest püütakse kohatult majanduslikku kasu lõigata ning teadmiste, oskuste, kommete ja tavade tegelik tähendus kogukonna jaoks jääb tagaplaanile.

NORRA VÄLISMINISTEERIUM

Trükise koostamist toetas Norra valitsus

Kas konventsioon hõlmab ka religioone ja keeli?

Kuigi usul on oluline koht kogukonna ühtekuuluvustundes ja järjepidevuses, jäävad religioonid konventsiooni raamest välja. Küll aga pööratakse tähelepanu religioosse taustaga kogukondlikele kultuuriilmingutele: vaimse kultuuripärandi valdkondade loetelus (artikkel 2) mainitakse ka kogukondlikku tegevust, pidulikke sündmusi ja rituaale.

Konventsioon ei tegele ka keele kui lingvistilise süsteemiga (grammatika, sõnavara, lauseehitus), küll aga rõhutatakse, et keel on põhiline vaimse kultuuripärandi edasiandmise vahend. Suulised traditsioonid ja väljendusvormid ei saa eksisteerida ilma keeleta.
Veel enam, keelega on olemuslikult seotud peaaegu kogu vaimne kultuuripärand ning selle edasiandmine alates looduse ja ilmaruumiga seotud tavadest ja teadmistest kuni traditsiooniliste käsitööoskusteni välja.

Kas konventsioon pakub vaimse kultuuripärandi kaitsmiseks rahalist tuge?

Programmide, projektide ja tegevuste rahastamiseks loodi konventsiooniga vaimse kultuuripärandi fond. Rahvusvahelist rahalist abi saavad taotleda üksnes konventsiooniga ühinenud riikide valitsused. Raha eraldamisel arvestatakse eelkõige arengumaade vajadusi. Eeskätt toetatakse kiireloomulist kaitset vajava vaimse kultuuripärandi nimekirja kantud kultuuriilmingute kaitsmist ja nimistu(te) koostamist. Fond eraldab ka kriisiabi ning toetab kogukonna esindajate ja vaimse kultuuripärandi ekspertide osalemist komitee istungitel. Rahvusvahelise toetuse taotlemise korra ja taotlusvormid leiab aadressilt www.unesco.org/culture/ich/en/forms. Taotluste vormistamiseks võib paluda abi UNESCO peakorteri sekretariaadilt ja UNESCO liikmesriikide rahvuslikelt komisjonidelt.

Kas konventsioon käsitleb ka intellektuaalse omandi õigusi?

Intellektuaalse omandi õiguste kaitsega tegeleb rahvusvahelisel tasandil põhiliselt Maailma Intellektuaalse Omandi Organisatsioon (WIPO). Konventsioon seevastu keskendub vaimse kultuuripärandi kaitsmisele. See tähendab kogukondade toetamist neile oluliste teadmiste, oskuste, kommete ja tavade hoidmiseks ja edasiandmiseks ning sobiva keskkonna ja tingimuste säilitamist. Küll aga on konventsiooni artiklis 3 kirjas, et ühtegi konventsiooni sätet ei tohi tõlgendada nii, et see mõjutab konventsiooniosaliste õigusi ja kohustusi, mis tulenevad intellektuaalse omandi õigusi käsitlevast rahvusvahelisest dokumendist, mille osalised nad on.

Vaimne kultuuri-pärand

Praeguses õiguslikus raamistikus on keeruline kohaldada vaimsele kultuuripärandile intellektuaalse omandi õigust. Enneköike seetõttu, et vaimne kultuuripärand elab ja muutub koos aja ja oludega. Kuna vaimne kultuuripärand sünnib kogukonnas ning seal hoitakse ja antakse seda edasi, on raske kindlaks määrata, kellele see õieti kuulub. Kui õiguslikult kaitsta mõnda kindlat kultuuriilmingut, nagu etendus või tants, salvestatud lauluesitus või ravimtaime patenteeritud kasutus, võib see põhjustada vaimse kultuuripärandi tardumise ja takistada selle loomulikku arengut.

Eestikeelse väljaande ilmumist toetasid:

KULTUURIMINISTEERIUM

UNESCO Eesti Rahvuslik Komisjon

Ühinenud Rahvaste Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon

RAHVAKULTUURI KESKUS

ISBN 978-9949-9243-0-1 (komplekt)
ISBN 978-9949-9243-6-3 (vihik)
ISBN 978-9949-9243-1-8 (pdf-komplekt)
ISBN 978-9949-9243-7-0 (pdf-vihik

Ühinenud Rahvaste Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon

Vaimne kultuuri-pärand

Vaimne kultuuripärand tähendab selliseid põlvest põlve edasiantud teadmisi, oskusi, kombeid ja tavasid, mis on kogukondadele omased ja olulised ka praegusel ajal.

Jordaania Petra ja Wadi Rumi piirkonna beduiinide vaimne pärand. Foto © Jean-Luc Manaud / Rapo / Eyedea